

Branko Maričić, Branko. 2012. Zadrugarstvo: Činilac ekonomije ili žrtva u vremenu tranzicije? Republika, broj 536-539

Zadrugarstvo je nastalo kao oblik poslovnog organizovanja u kapitalizmu, pa se nameće pitanje uzroka i prestanka njegove marginalizacije, poslovne i organizacione stagnacije i deformacija u razvoju u procesu tranzicije u Srbiji

Tokom sveg vremena i procesa tranzicije, proteklih već više od dve decenije, zadrugarstvo nije postalo činilac nego je žrtva promena društvenog i ekonomskog poretka. To je, po svemu sudeći, paradoks. Zadrugarstvo je nastalo kao oblik poslovnog organizovanja u kapitalizmu, pa se nameće pitanje uzroka i prestanka njegove marginalizacije, poslovne i organizacione stagnacije i deformacija u razvoju u procesu tranzicije u Srbiji. Kako je zadržano organizovanje i poslovanje u svetu, a osobito u Evropi uspešno, održivo i perspektivno (organi EU svojim odlukama i dokumentima podržavaju i podstiču zadruge, a OUN je 2012. godinu proglasila godinom zadrugarstva), uzroke stanja treba tražiti u društveno-ekonomskim uslovima i sistemu pravnih normi, ali i u organizovanju, radu i poslovanju samih zadruga i njihovih institucija.

Zadruge - protiv bogaćenja i eksploatacije

Kao oblik poslovnog organizovanja zadrugarstvo je bilo odgovor na procese i pojave u kapitalizmu, brzog i surovog bogaćenja slojeva vlasnika kapitala, na jednoj i naglog siromašenja drugih, na drugoj strani. Na te pojave počela je da reaguje pravno uređena i odgovorna država, ali još plodotvornije „privatna inicijativa u obliku slobodne zadruge“. U tom vremenu je kapitalizam bio društvenim i ekonomskim razvojem uspostavljen i vladajući produkciono odnos, a država društvena formacija uspostavljena i organizovana na sistemu strogo i dosledno primenjivanih pravnih normi u cilju zaštite i potpore takvog produkcionog odnosa. Funkcije države nisu mogle da ostanu samo na zaštiti kapitala i njegovih vlasnika čiji se sloj naglo sužavao, morale su se širiti i na brigu i barem elementarnu zaštitu slojeva koji su radom stvarali kapital i vrednost koju nisu prisvajali, u cilju socijalne ravnoteže i njihovog opstanka u svrhu proširene reprodukcije kapitala. Kapital tada, ni kao imovinska vrednost ni kao društveni odnos, nije imao drugo izvoriste osim materijalne proizvodnje. Morao je biti prevashodno zainteresovan za njeno održavanje, podsticanje razvoja, ulaganja u tehničke i tehnološke inovacije, infrastrukturu, ali i u funkcije države koja je osiguravala, pored ostalog, uslove za opstanak radne snage i izbegavanje socijalne napetosti i konflikata.

Kako u svetu tako i na našem prostoru zabeleženi su postupci potpore i naklonosti države prema zadrugarstvu. Do 1934. godine u 29 propisa Kraljevine Jugoslavije uređuju se poslovi koje obavljaju zadruge – npr.: poljoprivredni kredit, uzajamno pomaganje i unapređenje poljoprivrede, unapređenje stočarstva, povlastice, naseljavanje južnih krajeva, lombardovanje pšenice zadrughnih organizacija, vanredni kredit za organizaciju izvoza zemaljskih proizvoda, organizacija i kontrola izvoza stoke i stočnih proizvoda... Još izrazitiji primer uvažavanja i oslonca na zadruge nalazimo u postupku ministra finansija sa početka nastanka Jugoslavije, Koste Stojanovića, koji je doneo Uredbu o činovničkim zadrugama kada je iscrpljena mogućnost povećanja plata, uz obrazloženje da on „ne zna gde će se dinar zaustaviti, niti da li će država biti kadra da uvek naknadi sve moguće gubitke... Stoga neka i sami činovnici pokušaju da se kroza zadruge bore protiv poskupljenja namirnica.“ Kao spomenik ovog uspešnog postupka i danas stoji palata Saveza činovničkih zadruga u Beogradu, Makedonska 21, završena 1929. godine.

Uništeno zadrugarstvo

Za razliku od takvih društvenih i ekonomskih uslova i odnosa prema zadrugarstvu, počev od njegovog nastajanja do savremene Evrope, kod nas se raspadom socijalizma, u početku tranzicije javlja kapitalizam koji ne nastaje na efektima proizvodnje. Koji, šta više, čak nema interesa za proizvodnju suočen sa bogatstvom nasleđa iz prethodnog poretka. Bogato nasleđe društvene svojine otvara potrebu privatizacije koja se uglavnom usmerava na zadovoljenje apetita prisvajanja, neiziskujući celovitu novu i konsekventnu pravnu regulativu, jer pruža dovoljno i za rasipanje na smirivanje socijalnih tenzija putem odustajanja od državnih prihoda iz prometa robe i usluga prepuštajući ove delatnosti „sindikalom snabdevanju“ (paraliza i korumpiranje sindikata) i divljem prometu na buvljacima i trotoarima, sivoj ekonomiji..., za plaćanje „prinudnih odmora“ radništvu „zaposlenom“ u sivoj ekonomiji, za namirivanje socijalnih i penzionih fondova bez obavezne uplate doprinosa, za narušavanje urbanističkih planova i infrastrukture divljom gradnjom i naknadnom legalizacijom... Školovani za „graditelje socijalizma“, stupaju na scenu „graditelji kapitalizma“, kojima je interes prisvajanja jači od znanja ekonomskih i društvenih zakonitosti, pa svoju grabež nazivaju „prvobitnom akumulacijom“ potisnuvši u zaborav ono što su učili da ona istinski prvobitna nije bila prisvajanje nasleđa nego stvaranje u procesu produkcije, a prisvajanje od onih koji stvaraju u tekućem procesu. U cilju olakšavanja sebi, oni odustaju od nužnosti potpunog pravnog ustrojstva države i društva prepuštajući „principom deregulacije“ svemoćnom tržištu uređenje proizvodnih i društvenih odnosa.

Veliki apetiti pljačke društvene imovine nakon 1990.

Početak procesa tranzicije zatekao je zemljoradničke zadruge u sastavu poljoprivrednih kombinata kao velikih sistema „udruženog rada“. Raspadom kombinata zadruge su se našle u poslovnim spregama sa društvima kapitala nastalim na njihovim razvalinama, ali ne više u sastavu integralnih sistema već kao inferiorni trabanti po linijama parcijalnih profitnih interesa tih pojedinih firmi. Apetiti prisvajanja nisu mimoišli ni zadružnu imovinu koja je i formalno imovinski iskazivana kao društvena svojina. Čak su i pojačani sadržajem odredbi člana 20 Zakona o zadrugama (iz 1990.) koji određuje da se „prestankom zadruge sredstva u zadružnoj svojini, po podmiranju obaveza prema poveriocima, raspodeljuju zadrugarima ako statutom nije drukčije određeno“. Destruktivno i antizadružno svojstvo takve odredbe i njena usmerenost na zadovoljenje apetita prisvajanja i razgradnje vidi se i po tome što je od nastanka zadružna imovina stvarana kao nedeljiva, a sada se pravo prisvajanja nudi aktuelnom članstvu koje u njenom sticanju nije učestvovalo.

Zakon je rešio da poništi jedno od načela – trajnost interesa zadružnog organizovanja i poslovanja po kome eventualni neuspeh određene zadruge ne potire potrebu njenog postojanja i osnivanja nove kojoj se stavlja na raspolaganje imovina preostala od prethodne, da članovi ne bi opet „počeli njali na ledini“. Iz tih razloga je nedeljivost zadružnih fondova bila sve do ovog Zakona i zakonski zaštićena. Uz sve to, odredbe ovog, kao i Zakona iz 1996. god. o „vraćanju zadružne imovine...“ date su i ostale više na nivou proklamacije, bez dovoljno stvarnih efekata sve do danas.

Pored drugih „inovacija“ koje nisu u funkciji podsticanja razvoja zadružnog organizovanja i poslovanja, najveći propust Zakona o zadrugama (1990. i 1996.) je što nema ni pokušaja da se zadrugarstvo definiše i usmeri na stvaranje autonomnih integralnih poslovnih sistema. Nema takvih usmerenja ni u poslednjem Nacrtu zakona koji prethodna Vlada nije stigla da stavi u proceduru usvajanja.

Zadruge donosile progres

Kretanja i zbivanja u zadrugarstvu od početka tranzicije i bez izlaganja i upoređivanja brojčanih poslovnih i statističkih pokazatelja nameću neka pitanja na koja u poslednje dve decenije nema odgovora. Neki materijalni ostaci zadružne imovine, kao i osvrt na činjenice da je kroz poslovanje i organizaciju zadruga ostvaren grandiozni prodor inovacija, tehnologije i tehnike, znanja i kulture... ubedljivo svedoče o zadrugama i njihovim savezima kao poslovnoj eliti toga vremena. Dovoljno je samo u Beogradu pogledati monumentalnu palatu Beogradske zadruge u Karađorđevoj, palatu Saveza činovničkih zadruga u Makedonskoj (tada Poenkareovoj) br. 21, u Resavskoj br.15 (bilo je i drugih), da se i ne govori o zgradama u manjim mestima i selima, ili o Banjanskoj (kod Arandelovca) i Sićevačkoj vinarskoj zadruzi... Dovoljno je samo podsetiti da je progres prodorom na selo gvozdениh plugova, sejalice, trijera, prskalica, sredstava za zaštitu bilja i stoke, novih sorti i rasa, osposobljavanje na zadružnim kursovima i predavanjima, mnogih knjiga..., plasman na domaćem i stranom tržištu, ostvaren radom zadruga i zadružnih saveza. Na drugoj strani, danas, bez obzira na broj zadruga, nemamo prepoznatljivu zadružnu delatnost ni u ponudi domaćem i stranom tržištu, niti u potražnji i unošenju u proizvodni proces modernih sredstava, semena, zasada, zapata stoke, opreme i novih znanja. I time se potvrđuje da zadruge većinom nisu organizovane kao autonomna, nezavisna, prepoznatljiva i uspešna delatnost nego tek samo parcijalno kao zavisni inferiorni trabanti firmi kapitala. Robni proizvođač na selu ostao je u poziciji da se ispolji jedino kad je nezadovoljan, ako organizuje proteste na drumovima.

Sve vreme od 1990. godine pisci Zakona o zadrugama i predlagači njegovih promena nisu u stanju, ili nemaju interes da izraze i u Zakon ugrade shvatanje suštine zadružnog poslovnog odnosa koja se sastoji u tome da član zadruge ostvari i prisvoji najveću moguću korist u celokupnom poslovnom procesu. Ako se zadružni poslovni odnos započne i završi na pragu same zadruge, član je ostvario samo deo koristi iz prve faze poslovnog procesa NA MALO. Drugu fazu poslovnog procesa NA VELIKO (ili na izvozu), ostvarila je firma kapitala čiji je trabant zadruge, koja zadruzi isplatom kupljene robe ne duguje više ništa. Jedino Zakon bi mogao zadruge da situira u poslovni sistem zadružnog saveza (kao Zakon iz 1937. godine) i jedino tako članovima zadruge bi pripadala, po osnovi demokratskog upravljanja, i dobit saveza. Umesto toga, Zakon uporno ponavlja posle nabiranja opštih funkcija zadružnog saveza, odredbu da „zadruge mogu savezu da prenesu i druge poslove“. To što do danas nijedna zadruge nijednom savezu nije prenela nijednu poslovnu funkciju ne znači da zadrugari nemaju takav interes. Izražavanje tog interesa nije u postojećim zadrugama ni moguće u odsustvu dosledne primene zadružnih principa. Nije još dosledno realizovana kategorija članstva i njegove dominantne pozicije u zadruzi, a već se u poslednjem Nacrtu zakona o zadrugama formuliše i nudi kategorija „pridruženih“ ili „kooperanata“ zadruge, a sve to ostavlja upravljačku strukturu u dominantnom položaju. Princip međuzadružne saradnje naši zakonodavci i upravljači u zadrugama svode na opšta pitanja razmene iskustava, upoznavanja, obraćanja državi..., a zanemaruju njegov prvorazredni sadržaj-saradnju u cilju postizanja najvećih poslovnih rezultata, poslovnu saradnju kao osnovnu motivaciju članova za udruživanje i poslovanje u zadruzi. Samo na takvoj poslovnoj saradnji moguće je u interesu članstva ostvariti uspešne, nezavisne, autonomne poslovne integralne zadružne sisteme slobodnih zadruga. Zadružna autonomija i sloboda nije moguća u pojedinačnoj, usamljenoj zadruzi, poslovno vezanoj i podređenoj društvima kapitala; zadruzi koja samo parcijalno, u jednom delu poslovnog procesa ostvaruje zadružne odnose. Samo povezane međuzadružnom saradnjom u integralne sisteme, poslovne saveze, zadruge i njihovo članstvo mogu ostvariti svoju slobodu, autonomiju i nezavisnost krunisanu poslovnim rezultatom koji u celosti prisvajaju i sami odlučuju o tome koji deo ulažu u fondove razvoja i proširene reprodukcije, a koliko za međusobnu raspodelu srazmerno veličini pojedinačnog učešća u poslovanju. Stoga je nužno da Zakon preciznom odredbom postavi okvire takvog povezivanja zadruga i zaštiti njenu doslednu primenu.

Loša pravna regulativa

Jedna od funkcija autonomne i nezavisne zadružne organizacione i poslovne strukture u cilju samozaštite od nepravilnosti i propusta u radu i poslovanju, primene zadružnih principa, odnosa prema članstvu, primene svih pozitivnih propis jeste zadružna revizija. Ni prvi, ni drugi (1990,1996) Zakon, ni poslednji Nacrt, odredbe o zadružnoj reviziji nije usmerio na osnovnu svrhu ove zadružne funkcije. U Nacrtu se čak uvodi i mogućnost da reviziju obavljaju komercijalni revizori i revizijske firme čime bi ovo prestalo da bude funkcija zadružnog sistema. I u tome se može nalaziti objašnjenje što se pod zadružnim nazivom nalaze brojne organizacije u kojima se ne primenjuju zadružni principi i što znatan broj direktora zadruga (prema anketi prof. Ševarlića u pripremi za izradu Strategije razvoja zadrugarstva) njih i ne zna, što sve kompromituje zadrugarstvo.

Nijedan zakonski tekst, ni oni usvojeni (1990. i 1996) ni oni koji su ostali u nacrtima, nije izričito i jasno definisao da član zadruge (seljak, zanatlija, graditelj stana...) ne ukida svoj privatni poslovni identitet i svojstva obveznika prema dažbinama državi; da je zadruka poslovni oblik koji ukрупnjavanjem njihovih tržišnih funkcija uvećava prihode članstva uštedom i zaradom. Tako članovi zadruga ostaju dvostruko oporezovani: jednom pojedinačno na svoja imanja, radnje, posao, a drugi put na prihod iskazan u poslovnom obračunu zadruga koji inače sav njima pripada.

Štednja i krediti – funkcije na kojima je u znatnom delu nastajalo zadrugarstvo, Zakonom su isključene iz zadružnih delatnosti! Naši „graditelji novog poretka“ ne dozvoljavaju da članovi zadruga mogu imati interes da se uzajamno pomažu u opstanku i razvoju sopstvenih delatnosti; da im nepotrošeni novac ne mora služiti isključivo za sticanje profita iz kamate na kreditni plasman. A u savremenim uslovima i budućnosti, štedno-kreditni poslovi u zadrugarstvu nužni su, jer moraju imati cilj akumuliranja kapitala neophodno potrebnog za razvoj zadružnih sistema. Uostalom, nema razloga da to samo kod nas bude zabranjeno za drugama.

Ako su ovo neki od faktora sa strane društveno-ekonomskog poretka i funkcija pravne regulative države, nije zanemarljiva, niti manja, zasluga za marginalizaciju zadrugarstva i same zadružne upravljačke i organizacione strukture. Uprave zadruga i zadružnih saveza, zemljoradničkih i drugih zadruga nisu se prilagodile stanju posle raspada poljoprivrednih kombinata i drugih sistema u kojima su bile ili bile za njih vezane. U odsustvu pravnih normi koje bi ih obavezivale, zadružne uprave nisu se okrenule doslednom vraćanju zadružnim principima i njihovoj primeni u zamenu za ukinute principe „udruženog rada“. Opšta atmosfera prisvajanja društvene svojine i uhodani poslovni kanali (uz po koju „poslovnu“ beneficiju) više su privlačili zadružna posloводства nego napor koji bi bio nužan za usmerenja na emancipaciju, međuzadružnu saradnju, primenu zadružnih principa i stvaranje autonomnih zadružnih sistema. Umesto zadružnih programa i inicijativa, iz Zadružnog saveza Srbije pokreće se i osniva Zadružno preduzeće (po odredbama Zakona o preduzećima), pa taj nezadružni poslovni oblik ostaje bez uspeha i gasi se. Načelna odredba Zakona da osim opštih poslova zadruga mogu zadružnom savezu preneti i druge poslove, ostaje mrtvo slovo. Nijedan savez, kao niti jedna zadruka, nisu imali takve inicijative. Zadruga, inferiorno podređene firmama kapitala i svojim poslovdstvima, a savezi interesima očuvanja lagodne pozicije „opštih udruženja“ (debatnih klubova), čak i po cenu da je u “2011. godini likvidirano njih 200 i dva saveza (ZS Srema i Šumadije i Pomoravlja – prema Otvorenom pismu prof M. Ševarlića predsedniku Republike, predsedniku Vlade Srbije povodom 7. jula, Međunarodnog dana zadrugarstva ove godine). Uostalom, anketa prof. Ševarlića, u pripremi za izradu Strategije razvoja zadrugarstva, potvrdila je da znatan broj direktora i ne zna zadružne principe.

Ukidanje olakšica

Nastojeći da predstave zadružno poslovanje, zadružni savezi prikazuju njihovo poslovanje mehaničkim sabiranjem njihovih pojedinačnih poslovnih rezultata i količina robe u prometu i drugih statističkih brojki. Ostaju neosetljivi i nemarni prema činjenici da u dnevnoj prodaji u gradovima (pijace, tržnice, samousluge) nema zadružne robe; jagode iz Španije stižu čiste, sortirane i pakovane u celofan sa naznakom mesta, datuma berbe i kooperative u kojoj su proizvedene, dok naše iznose sami seljaci, ili nakupci u gomilama na tezgama i prodaju zahvatanjem kašikama za rinfuz; malinu izvoze hladnjačari, a sa proizvođačima se razračunavaju preko protesta i demonstracija uz posredovanje policije i organa vlasti; nekad proizvođači prvoklasne toвне junadi danas ne mogu da dostignu odobrenu kvotu za izvoz... Zadruga u svemu tome su sitne nemoćne i često ostaju po strani i izvan tih poslova, što zadružnu ponudu, koliko je ima, čini neprepoznatljivom i marginalnom na tržištu. Sličnu sudbinu doživele su i stambene i zanatske zadruga. Sa ukidanjem olakšica pri nabavci građevinskog materijala preko zadruga i raspadom znamenitih građevinskih firmi, stambena gradnja je postala isključivo profitni biznis kreditnih plasmana banaka, na jednoj, i „novih“ građevinskih firmi skromnih kapaciteta i sumnjivih poslovnih vrednosti, na drugoj strani. Raspad industrije i građevinarstva ukinuo je prostor zanatskim radnjama za usluge i proizvodnju, a njihovo gušenje pojačano je snažnim pritiskom bespravnoг rada i sive ekonomije. Upravljačka i poslovna struktura zadružnih saveza i zadruga ovih delatnosti nije ni pokušala da pripremi i ponudi nove i drukčije motive i koncepcije zadružnog organizovanja prilagođene novim pravnim i društveno-ekonomskim okolnostima.

Nužna je obnova zadrugarstva

Obnova i poslovna ekspanzija zadrugarstva, motivacija članstva po osnovi veće koristi na tržištu uštedama i zaradom kroz zadružno organizovanje i poslovanje, korišćenjem obrazovnih, socijalnih i kulturnih funkcija zadruga, može se ostvariti usklađenim delovanjem i politikom odgovornih organa države, na jednoj, i zadružne poslovne i upravljačke strukture, na drugoj strani. Nužno je da država umesto proklamacija o strategijskom značaju agrara i malih i srednjih poslovnih subjekata, sagleda i počne da sprečava stvarnost i dubinu ponora u koji sve više pada praznjenjem sela i pustošenjem teritorija i čitavih krajeva. Pustoš sela neće nadomestiti pojedini „paori koji obrađuju i preko 100-200, pa i 1000 ha“ (kako kaže jedan bivši ministar, sada međunarodni ekspert), ako i dalje istovremeno, ne samo na jugu već i u ataru Beograda i Vojvodine ima sve više praznih kuća i sela i zaparloženih i napuštenih oranica i voćnjaka. Država mora konačno da uspostavi pravni poredak i mehanizme njegove dosledne primene i poštovanja. Mora takođe, kao i Evropa kojoj teži, da prihvati zadrugarstvo kao organizacioni i poslovni segment delatnosti sa socijalnim i drugim sadržajima, različit od firmi i korporacija kapitala bez izmišljanja „socijalnih“ i sl. preduzeća. Početni gest vlasti u tome smislu moralo bi da bude potpuno vraćanje zadrugarstvu imovine koja je još preostala i može da se stavi u funkciju potpore i daljeg razvoja zadruga.

Najveći doprinos povratku zadrugarstva na društvenu i poslovnu scenu treba da učini zadružna upravljačka i poslovna struktura koju država Zakonom mora da obaveže i prisili na doslednu primenu zadružnih principa. Krajnje je deplasirano obraćanje javnosti pozivanjem na značaj zadrugarstva u svetu povodom „godine zadrugarstva „(2012) i argumentima o dostignućima zadruga u Nigeriji i Indiji, kako to čini Zadružni savez Srbije čestitajući međunarodni zadružni praznik koji je ove godine bio na dan 7. jula (prva subota jula svake godine) preko svoje elektronske adrese. Zadružni savez Srbije, regionalni savezi i uprave i poslovodstva zadruga moraju konačno da pođu od toga da oni nisu značajni zbog svetskog značaja zadrugarstva. Značaj u ekonomskoj i društvenoj strukturi Srbije moraju ispoljiti u

količinama i vrstama robe koju nude domaćem i stranom tržištu, vladanjem celinom poslovnih procesa u korist članova zadruga, u okupljanju organizovanju i prosperitetu privatnih gazdinstava sposobnih za takvu proizvodnju, osposobljavanju i obrazovanju zadružnog članstva, unošenju u proces rada, života i proizvodnje savremenih sredstava, organizovanju, podsticanju i razvoju domaće radinosti i drugih delatnosti u oblasti proizvodnje, zanatstva, kulture, obrazovanja, ekološke zaštite... bitnih za opstanak i razvoj savremenih naselja. U svemu tome nije manje značajan doprinos koji bi mogle da ostvare stručne i naučne organizacije i institucije. Temeljno urađen i preko sajta Društva agrarnih ekonomista Srbije stavljen na javnu raspravu, predlog STRATEGIJE RAZVOJA ZADRUGARSTVA (Autori: Prof. M. Ševarlić sa timom domaćih i stranih eksperata), do sada je ostao prećutan od strane organa države i zadruga i zadružnih saveza, a i stručne i naučne javnosti. U više njihovih studija, projekcija i strategija razvoja urađenih u proteklom periodu vremena tranzicije najčešće se samo pominje potreba organizovanja i ukрупnjavanja proizvodnje. Obično se jednako važnim i korisnim smatraju razna udruženja i zadruge, a u nekima se čak više govori o klasterima nego o zadružnim poslovnim oblicima. To svedoči da ni ta-kvi „projektanti“ ne znaju suštinu ni prednosti zadružnog poslovnog odnosa i modernog zadružnog organizovanja i poslovanja i značaj koji zadrugarstvu daju „Stavovi Evropske komisije o pospešiva-nju razvoja zadruga u Evropi“ od februara 2004. god. (prema časopisu „Sociologija sela“, br.167(1) str. 269-271, Zagreb 2005).

Razvoj savremenih društava nije umanjio značaj i aktuelnost zadružnog organizovanja i poslovanja, već ga kontinuirano potvrđuje. Život proverava, a izgleda i u mnogo čemu potvrđuje viziju Dr.Džemsa Pitera Vorbasa, predsednika Zadružne lige SAD iz tridesetih godina prošlog veka da „zadrugarstvo nije polumera da uravna put siromahu, ni plan da ublaži sukob između kapitala i rada, olakšavajući do izvesnog stepena sadašnja zla, ono ipak nije način da se samo zakrpi postojeći društveni poredak... milioni organizovanih zadrugara...još sada izgleda grade mirno i bez razmetanja, ovu drukčiju vrstu civilizacije“.

1 Gromoslav Mladenac „ISTORIJA ZADRUŽNIH DOKTRINA“ str.18 „Privredni pregled“ Beograd 1935.god.

B.Maričić: „Zadrugarstvo-alternativa propadanju seljačkih gazdinstava i pustoši sela“ EKONOMIKA POLJOPRIVREDE Br.1-2009. god. Str 158 prema Ediciji „Zakonodavstvo o zadrugama Kraljevine Jugoslavije“ K.Češljarević, Geca Kon, Beograd 1934, treća knjiga ISTO str.159, Citat iz „Činovnik kao zadrugar“, Mihailo Avramović, Bgd.1933. g. ISTO.str.159

G. Živkov u „Politici“ 8. aprila 2012. god.

Dr.Džems Piter Vorbas, predsednik Zadružne lige Sjedinjenih Američkih Država, član centralnog komiteta Međunarodnog zadružnog saveza: “ZADRUŽNA DEMOKRATIJA“ izd.“Zadružna štamparija“ Beograd 1935. Predgovor drugom izdanju.